

Наукові записки
Інституту психології ім. Г.С.Костюка
АПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Випуск 23

Київ-2003

ЗМІСТ

<i>Максименко С.Д.</i> Особистість: проблема структури (генетичний аспект).....	3
<i>Чепелева Н.В.</i> Розуміння та інтерпретація особистого досвіду в контексті психологічної герменевтики.....	15
<i>Андрієвська В.В.</i> Українська термінологія як предмет зіставного аналізу.....	25
<i>Балл Г.О.</i> До аналізу сутнісного змісту внутрішньої свободи особи	
<i>Бастун Н.А.</i> Історико-психологічний аспект розуміння інтелектуальної недостатності.....	48
<i>Бистрова О.В.</i> Визначення фізіологічних можливостей людини каріометричним методом функціональної генетики.....	59
<i>Вінов І.</i> Феномен симптому в психологічній метафізиці Фрейда і філософській поетиці Лакана (до поняття «докатегоріальне самовизначення»).....	67
<i>Гокунь О. О.</i> Психологічні механізми управління навчанням учнів в умовах застосування гіпертекстових систем.....	78
<i>Гончаренко С.А.</i> Гуманістична спрямованість діяльності шкільного психолога та її методичне забезпечення.....	86
<i>Демидюк Н.П.</i> Історія сім'ї в контексті системної сімейної психотерапії.....	100
<i>Карамушка ЛМ.</i> Основні напрями досліджень з психології освітнього менеджменту в зарубіжній науці.....	110
<i>Клименко В.В.</i> Функції психічного і фізіологічного в онтогенезі учня.....	123
<i>Кокун О.М.</i> Аналіз особливостей соціальної фрустрованості педагогів як передумова психофізіологічного забезпечення педагогічної діяльності.....	137
<i>Кондратенко І.О.</i> Питання періодизації психічного розвитку дитини в історії вітчизняної психології (кінець ХІХ - початок ХХІ століття).....	146
<i>Корніяка О.М.</i> Розвиток комунікативної культури школярів підліткового віку.....	157

<i>Косоротова Ю.А.</i> Стан дослідження проблеми розуміння творчих задач.....	167
<i>Коханенко Л.М.</i> Проблема самогубства в самоусвідомленні стародавніх суспільств.....	177
<i>Кружева Т.В., Ламбуцька Ж.А.</i> Використання показників електродермальних характеристик БАТ з метою моніторингу психофізіологічного забезпечення навчальної діяльності...	185
<i>Кулачківська С.Є.</i> Проблема розвитку особистості дошкільника в інноваційних системах виховання.....	192
<i>Ламбуцька Ж.А.</i> Дослідження змін функціональних властивостей пам'яті вчителів у процесі педагогічної діяльності.....	205
<i>Летцев В.М.</i> Особистість та її концептуалізації у вітчизняній психології другої половини ХГХ сторіччя.....	213
<i>Манілов І.Ф.</i> Особливості навіюваності гадоітків-токсикоманів.....	224
<i>Мар'яненко Л.В.</i> Особистість, яка самоакту авізується, в ракурсі концепції Абрахама Маслоу (теоретичний аналіз і діагностичний вимір).....	230
<i>Мацейків М.А.</i> Історія української психології: проблеми та перспективи дослідження.....	241
<i>Машбиць Ю.І., Смульсон М.Л.</i> Нові інформаційні технології навчання: психологічні засади і проектування.....	247
<i>Москаленко В.В., Циба В.Т.</i> Обґрунтування суб'єктності особистості: системний підхід.....	263
<i>Паркулаб О.Г.</i> Людина як екзистенційно-психологічний феномен...	271
<i>Піроженко Т.О.</i> Мовленнєвий розвиток дитини дошкільного віку...	281
<i>Подолянюк О.Л.</i> Засоби та механізми становлення особистісної позиції шкільного психолога в системі гаслядипломної освіти.....	293
<i>Пономарьова-Семенова Р.О.</i> До проблеми розвитку обдарованої особистості.....	305
<i>Прохоров Б.І.</i> До визначення ігрової діяльності дитини-дошкільника.....	321
<i>Савченко Т.Л.</i> Психофізіологічні стани людини та візерунки шкіри долоней.....	328

ОСОБИСТІТЬ ТА ЇЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОРИЧЧЯ

В.М.Летцев

Не можна сказати, що історико-психологічний аспект проблеми особистості зовсім обійдений увагою в сучасних дослідженнях. Однак література, присвячена аналізу підходів до проблеми особистості в згаданий період, украй убога. Разом з тим картина, що склалася в результаті вже проведених досліджень даної проблеми, багато в чому, відзначена диспропорціями, перекручуваннями й умовчаннями. Так, наприклад, прийнято датувати появу «самої ідеї особистості» в російській психології кінцем ХІХ - початком ХХ ст. При цьому попередній період розглядається лише як час «формування передумов». Зрозуміло, що такий підхід передбачає обмеження психологічного знання про особистість рамками «наукового», позитивістськи-емпіричного її вивчення. Таким чином, усувається з розгляду цілий ряд особистісних концепцій, що існували в складі релігійно-філософських і художніх систем, а також не береться до уваги весь духовно-академічний потенціал психології ХІХ ст. Подібний підхід, на наш погляд, є абсолютно неприйнятним, оскільки штучно відриває емпірико-експериментальний етап вивчення особистості від періоду первинних метафізичних обґрунтувань особистісної реальності. Обмеження, які накладаються дослідниками у зв'язку зі «способом існування» та тлумаченням ідеї особистості, позначаються не тільки на з'ясуванні часу виникнення цієї ідеї, але й, що закономірно, на виборі персоналій, які репрезентують ті чи інші підходи до особистості. У більшості робіт у цьому зв'язку відсутнє навіть згадування про П.Д.Юркевича, К.Д.Ушинського, А.А.Козлова й інших мислителів, які мають пряме відношення до персоналістичного напрямку в філософії і психології другої половини ХІХ сторіччя. Внаслідок цього за рамками вивчення залишається цілий ряд видатних імен і визначних концепцій вітчизняних мислителів, що не вписалися в традицію, яка існувала на той час. Зрозуміло, що така ситуація не може бути виправлена за допомогою облікових перерахувань імен чи фонових оглядів концепцій, але з обов'язковістю вимагає свого дослідницького надолуження.

Таким чином, розширення часового діапазону історичних розвідок, пов'язаних із проблемою особистості, і подолання теоретико-методологічного підходу, що підводить під одну природничо-наукову

«норму» всю різноманітність психологічних поглядів, яка реально існувала в ХІХ столітті, є нагальною потребою.

У даній статті ми виходимо з більш повної і більш диференційованої типології ліній розвитку вітчизняної психології у другій половині ХІХ - початку ХХ сторіччя. У таку типологію включаються ті напрями щодо розуміння і вивчення особистості, які не зводяться до «ідеалістичної» і разом з тим не охоплюються природничо-науковою парадигмою психології. Це дозволяє встановити іншу «точку відліку» для з'ясування генезису ідеї особистості у вітчизняній традиції і намітити нові шляхи історико-психологічного вивчення цієї проблеми. Однією з ключових «особистісних» концепцій, що відкривають таке вивчення, має бути, за нашим переконанням, концепція П.Д.Юркевича - мислителя, який рішуче і обгрунтовано протиставив глибинно-онтологічне розуміння особистості (вже в момент його виникнення!) фізіолого-редукціоністському підходу до неї.

У другій половині ХІХ сторіччя в російській науці і філософії означилися три основних, методологічно і світоглядно різних, багато в чому полярних, напрями у вивченні й розумінні людини. Один із них був пов'язаний з *природничо-науковим* підходом до людини (М.Г.Чернишевський, Д.І.Писарев, І.М.Сеченов та ін.). Інший розвивався в руслі *ідеалістичних* і *релігійно-філософських* традицій (Ю.Ф.Самарін, К.Д.Кавелін, В.С.Соловйов, М.Я.Грот, О.О.Козлов, Л.М.Лопатін, С.М.Трубецькой та ін.). До цього останнього приєднувався, а точніше, розвивався поруч з ним самостійний, на наш погляд, напрям, пов'язаний із *духовно-академічною* традицією (В.М.Карпов, П.С.Авсєнев (Феофан), С.С.Гогоцький, П.Д.Юркевич та ін.).

Перший напрям, що спирався на матеріалістичні погляди, відкидав усяку метафізику і вбачав у людині лише «згусток природних сил і елементів». З цього випливало, що «така сутність не вимагає, щоб бути пізною, інших засобів, ніж ті, котрими наука добуває істину про інші речі».

Другий напрям був пов'язаний переважно з ідеалістичною традицією філософування. В рамках цього напрямку розроблялася метафізична проблематика особистості, утверджуючи самостійність духовної сутності людини і нередукованість її до фізичного начала.

Духовно-академічний напрям розвивав поняття особистості в руслі, чи традиціях, християнської антропології, розглядаючи взаємодію духовного і фізичного начал відповідно до ієрархічної конституції людини.

Одним із найвизначніших представників духовно-академічного напрямку в психології і філософії був П.Д.Юркевич (1826-1874). Викла-

даючи філософію спочатку в Київській духовній академії, а потім у Московському університеті, Юркевич багато працював і за «письмовим столом». І хоча надруковано за життя було небагато, всі ці праці, за оцінкою В.В.Зінківського, «дуже значні» [1, с. 117]. Кілька великих статей мислителя присвячені критиці сучасного йому матеріалізму і фізіологічного редукціонізму. До них належать у першу чергу статті «Матеріалізм і завдання філософії» (1860), «З науки про людський дух» (1860), «Мова фізіологів і мова психологів» (1862). Стаття Юркевича «З науки про людський дух» є безпосереднім критичним відгуком на відому роботу М.Г.Чернишевського «Антропологічний принцип у філософії». Останній у своїй праці, воюючи проти «подвійності» за «цілість» людини, за «тільки одну натуру» в ній, фактично зводить психологію до фізіології, стаючи в кінцевому підсумку на позиції матеріалістичного біологізму. Це дуже ясно розумів Юркевич, запропонувавши у названій вище статті детальний критичний розбір «постулатів» М.Г.Чернишевського, а також бездоганну аргументацію іншої позиції. Взагалі критика матеріалізму в Юркевича, як підкреслював В.В.Зінківський, - «зберігає свою силу й у наші дні - така вона глибока й істотна» [1, с. 118].

Критика Юркевичем матеріалізму і пануючого в його межах механістичного атомізму має пряме відношення до проблематики особистості. Матеріалістичний атомізм, виявившись новітньою моделлю індивідуальності, претендував на те, щоб бути єдиною й останньою «метафізикою» особистості, обґрунтовуючи свої претензії на цілісність у підході до людини тезою про можливість «безпосереднього переходу і перетворення явищ фізіологічних у психічні». П.Д.Юркевич називав ці і подібні до них припущення матеріалізму «новою міфологією», пояснюючи, що матеріальне начало «*тільки при взаємодії з духом* є таким, яким ми його знаємо в нашому досвіді» [2, с. 125]. Поряд з цим матеріалізм, вбачаючи істинно суще в понятті атома, визначав його так, що увесь світ і його долі мали бути поясненими через *зовнішні* причини і наслідки. «Матеріалізм, - пише в статті про Юркевича Г.Г.Шпет, - бажаючи розв'язати метафізичну проблему фізичними засобами, ставить собі завданням мати справу *тільки з причинами*, чи, іншими словами, пояснювати явища тільки з причин і відмовитися від тих пояснень, до яких вдається метафізика і які можуть бути названі поясненнями *із сутності*» [3, с. 592]. Проте таке «причинне» пояснення, що спирається на основний закон механіки про рівність дії і протидії, призводить до того, що «предмет нічого не може виявити *із себе*, зі своєї внутрішньої сутності». А втім, саме такою внутрішньою сутніс-

ттю, саме таким існуванням, що «само із себе діє» і «само себе виявляє», є особистість.

Таким чином, матеріалізм, який стверджував, що людська сутність «не потребує, щоб бути пізнаною, інших засобів, крім тих, котрими користується наука», позбавляв цей підхід усякої можливості взагалі коли-небудь віднайти *особистість* як щось самостійне і самоактивне.

Однією з найбільш значущих для нашої теми праць П.Д.Юркевича є його праця «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням Слова Божого» (1860). Стаття ця, що є водночас трактатом з біблійної психології і працею, яка торкається найгостріших проблем тогочасної антропології, має, на наш погляд, величезне методологічне значення і для сучасної психології. «Навряд чи не найбільш тонкою думкою Юркевича, - пише про цю його роботу Г.Г.Шпет, - є думка про важливість серця в сенсі визначення індивідуальності й особистості» [3, с. 634].

Звернемося до положень і висновків щодо особистості, яких, спираючись на психологічне й фізіологічне вчення про серце, доходить у своїй статті П.Д.Юркевич. Починаючи з розгорнутого викладу біблійного вчення про серце як осереддя душевного життя, він розглядає далі серце як фізіологічний орган, який також є осереддям у людині, тому що в ньому «сходяться і стикаються центральна нервова система із симпатичною. Обидві нервові системи, - пише Юркевич, - це *справжнє тіло* істот, котрі мають душу» [2, с. 80]. Серце, таким чином, звернене і до центру, і до периферії, і до душі, і до тіла людини, воно є запорукою її цілісності, а разом з тим її індивідуальності і своєрідності. Водночас Юркевич підкреслює, що якщо *фізіологія* знаходить у головному мозку фізичні умови діяльності душі, то «священні автори вказують нам безпосереднє, *морально-духовне* джерело цієї діяльності в цілісному й нероздільному настрої та схильності душевної істоти» [2, с. 81].

Далі, утверджуючи *первинність* внутрішніх умов сприйняття («загального почуття душі», «серцевого настрою») стосовно зовнішніх образів речей і підкреслюючи тим самим індивідуальний характер усякого сприйняття та його безперечну опосередкованість особистістю, походження з особистості почуттів і вчинків людини, Юркевич пише: «Все, що ввійде в душу ззовні, за допомогою органів чуттів і головного мозку, переробляється, змінюється й дістає свою останню й постійну якість завдяки особливому, окремо визначеному, сердечному настрою душі... В серці людини лежить основа того, що її уявлення, почування й учинки дістають особливість, у якій виражається її душа, а

не інша, або дістають такий *особистий*, окремо визначений напрям, завдяки якому вони є виявом не *загальної* духовної істоти, а *окремої живої* дійсно існуючої людини» [2, с. 81-82].

Таким чином, якісна визначеність, неповторність, особливість психічного сприйняття і душевного виявлення («її душа, а не інша») - результат наявності і дії в людині душевного осереддя, глибинно-особистісного підґрунтя психіки, визначеного Юркевичем ще як «*глибоке* серце». Підкреслюючи первинність у людському пізнанні серцевого сприйняття, серцевого розсуду, тобто одвічно цілісного настрою душі, П.Д.Юркевич пише: «Світ, як система явищ життєвих, сповнених краси та знаменності, існує й відкривається передовсім для *глибокого* серця і звідси вже для розуміючого мислення».

Проводячи далі дуже чітке і дуже важливе розрізнення між *глибинно-особистісним*, серцевим підґрунтям в душі людини й тими «я», що існують у нас в різних опосередкуваннях (приміром, рольові «я») і наводячи, як приклад, явище «дводушності», Юркевич говорить про це *глибинне* «я» як про *дійсну особистість* людини. Він пише: «Коли ми говоримо про удавання і лицемірність людини, то при цьому ясно виражаємо, що її думки і слова не належать до її ества, що на серці лежить у неї щось зовсім інакше... Ми розрізняємо тут особистість людини *підробну*, яка виступає перед нами, і особистість *справжню*, яка зі своїм різноманітним змістом *захована в серці людини*» (виділено нами. - В.Л.) [2, с. 86]. Ця *захована в серці* глибинна особистість, дійсне, справжнє «я» людини є, на думку Юркевича, первинним і відвічним й відкривається нам лише у внутрішньому безпосередньому досвіді. Підкреслюючи цю первинність і простоту, неповторність глибинної особистості, Юркевич пише: «...в людській душі є щось первинне й просте, є *захована людина серця*, є *глибиновість* серця, майбутні рухи якого не можуть бути обчислені згідно із загальними і необхідними умовами й законами душевного життя. Для цього *найособливішого* боку людського духу наука не може знайти загальних і назавжди визначених форм, які були б прив'язані до тієї чи іншої пари нервів і виникали б з необхідністю з приводу їхніх рухів». У цьому зв'язку говорить він і про обмежені можливості наукового аналізу й наукового методу взагалі в пізнанні явищ у їх індивідуальності. «Метода науки, - пише він, - як очевидно, застосовна тільки до вторинних і похідних явищ душевного життя. Кожна *проста основа* явищ, в якій ще не виступили визначені напрями й форми... недоступна аналізу науки» [2, с. 89].

З цієї «неприсутності» для науки пізнавати просте й безпосереднє - «*найособливіше*» - в людському духові в Юркевича, однак, не випливало негативного ставлення ні до наукової раціональності взагалі,

ні до спеціального наукового знання, що вивчає *загальні* закони душевного життя й фіксує визначені форми їх розвитку. Навпаки, Юркевич у своїй статті прямо критикує той «містицизм», що намагався «тільки заперечувати всі доступні для нас форми вираження як кінцевого світу, так і кінцевого духу». «...Містик, - пише він, - міг лише поринати в темне почуття єдності й безконечності - в ту глибиновість серця, де, зрештою, погасає будь-яке світло свідомості. Це хворобливе явлення містицизму ...хоче сягнути останньої мети одразу й безпосередньо, не досягаючи його великотрудним і поступовим удосконаленням у часі...» [2, с. 90]. Водночас Юркевич критикує й протилежну, раціоналістичну крайність у пізнанні людини, а саме: «ті психологічні погляди, які сподіваються перелічити й визначити всі явища душевного життя як кінцеві й раз назавжди визначені їх форми, так що ні в них, ні під ними не можна вже знайти життя своєрідного, простого, безпосереднього, яке б торувалося несподівано й нерозраховано...». «Ці погляди, - вважає Юркевич, - взагалі не можуть указати в душі людини щонайглибших засад її особистості й зародків її майбутнього життя... з іншого боку, для них лишаються і назавжди залишаться нерозгаданими багато які душевні явища...». «Істину між зазначеними крайнощами *містицизму* й *емпіризму*, - пише далі Юркевич, - ми маємо у біблійному вченні про серце як осереддя душевного життя людина Серце породжує всі ті форми душевного життя, які підпорядковані загальним умовам і законам... Проте ж серце не переносить раз і назавжди весь свій духовний зміст у ці душевні форми; в його глибиновості, неприступній аналізу, завжди лишається джерело нового життя, нових порухів і прагнень, які сягають поза межі кінцевих форм душі й роблять її придатною для вічності» [2, с. 90-91].

Отже, якщо трохи вище Юркевич говорив про актуальну присутність особистісного початку в сприйнятті та інших душевних процесах, то тут він ще раз підкреслює потенційність і невичерпність глибинного «я», таємничої глибини людини.

Обстоюючи свою найголовнішу тезу про *особливу* і *просту* основу душі (субстанціальність особистості), про *первинність* цієї основи (непохідність особистості) й нетотожність її із загальними родовими рисами, Юркевич - полемізуючи в цьому з «впливовим психологічним ученням» - зазначає, що така психологія обмежується лише загальними і родовими властивостями душі, які «не лежать у первинній сутності» людини. її пояснення «з багатьох причин» не стосуються «особливого» в душі, а «тільки видозмін її загального родового характеру». Проте, підкреслює Юркевич, «потрібно уявляти справу зовсім навпаки: людська душа має первинний і особливий зміст, який виявляється або

являється, безперечно, у загальних і родових формах душевного життя... Тільки це припущення дає змогу пояснити, чому ці родові форми набувають у людини особливого й найдовершенішого характеру, чому в оцих родових формах відкривається моральнісна особистість людини, для вираження якої ми даремно шукали б у душі людини певного механізму, що діє за загальними законами...» [2, с. 88].

Юркевич, таким чином, наполегливо та послідовно проводить і обстоює принцип первинності й непохідності цілісної і простої основи індивідуальної душі. Істини одкровення та біблійна екзегетика служать йому тут підставою й орієнтиром. «В історії творіння світу, - пише він, - оповідається, що Бог створив *земну звірину за родом її* (1 М. 1,25), а людину за її окремою неподільною природою, як одиничну й особливу особистість (1 М. 1,26 і далі). Цей образ творіння цілком відповідає призначенню людини, котра, як істота безсмертна, не зникає у роді, а має власне особисте існування в часі й вічності. Тому людина ніколи не може бути пасивним вираженням або органом загального родового життя душі. Наші слова, думки і справи народжуються не з загальної родової сутності людської душі, а з *нашого* окремо розвиненого, своєрідного відособленого душевного життя; лише з цієї причини вони є *нашою* особистою провинною або *нашою* особистою заслугою, яку ми ні з ким не поділяємо» [там же, с. 83].

Підсумовуючи внесок Юркевича в розуміння й визначення особистості, потрібно підкреслити наступне. Відкидаючи атомарно-абстрактне і механістично-зовнішнє розуміння особистості в тогочасній науковій традиції, Юркевич підходить до особистості із внутрішнього її боку, вводячи вимір глибини в «площинне» її буття.

Він показує, що жива, дійсно існуюча людина не може бути сприйнятою і пізнаною через перелік - хоча б і найдосконаліший - її загальних родових рис, бо все справжнє, дійсне народжується не із загальної родової сутності людини, а є проявом глибинно-особистісного підґрунтя психіки, її душевного осереддя. Психологія загального (загальна теорія душі), яка зорієнтована на вивчення лише загальних родових рис, не в змозі навіть указати на щонайглибші засади особистості, бо вона, за визначенням (як утворена «за допомогою порівнянь, узагальнень, абстрагування від окремих дослідів»), обмежується вивченням явищ вторинних і похідних.

На противагу цьому особистість у своїй простій основі є первинною і непохідною сутністю. Саме її проста основа, що «неприступна аналізу науки», є началом цілісності і носієм своєрідності людини, джерелом її душевної діяльності - її субстанційним «я». Існуючи у таємничій глибині (у «глибиновім серці»), це «я» - на відміну від

об'єктивованих уявлень про «я» і особистісних фальсифікацій - є справжнім «я» людини, її дійсною особистістю.

Ця істинна, глибинна особистість - як особлива захована сторона людського духу - відкривається нам безпосередньо лише у внутрішньому досвіді. И хоча вона і виявляє себе ззовні, відбиваючись у загальних і родових формах душевного життя, але ніколи не переносить весь свій зміст у ці кінцеві форми.

Здатність особистості виходити за межі всіх кінцевих форм, прагнення нею безконечного свідчить про її зв'язок з Абсолютним. Самий образ творіння людини Богом, тобто творіння Ним кожної душі одиначною і особливою особистістю є, за Юркевичем, основою самотуття і своєрідності особистості, запорукою її власне особистісного існування у часі й вічності.

Можливо, це останнє судження і буде найкращим ключем до розуміння особистості в працях Юркевича.

В продовження теми варто розглянути, бодай коротко, інший підхід до особистості, котрий досить різко опонував глибинно-онтологічному її розумінню, яке відстоював П.ДЮркевич.

Як відомо, саме в 60-ті роки XIX ст. у російській науці і філософії виникає й утверджується *природничо-науковий підхід*, що протиставляє себе у світоглядному плані «ідеалізму» і «всякій метафізиці», а в науковому - традиціям інтроспективної психології. Апостолом нової матеріалістичної «віри» стає М.Г.Чернишевський¹, а засновником і главою науково-фізіологічної школи в російській психології - І.М.Сеченов.

Після видання своєї знаменитої книги «Рефлекси головного мозку» (1863) І.М.Сеченов стає незмінним володарем дум радикальної російської інтелігенції. У цій та інших своїх роботах він «блискуче» реалізує редукаціоністську програму М.Г.Чернишевського. Діючи «за заповітом антропологічного принципу», Сеченов створює своє вчення про поведінку як «рефлекторну взаємодію організму із середовищем». Він стверджує, що людською поведінкою правлять «закони чистого рефлексу» і що всі акти свідомого та несвідомого психічного життя за своєю структурою й динамікою рефлекторні.

Не отожднюючи начебто психічний акт із рефлекторним, а говорячи про подібність у їхній будові і детермінації, Сеченов фактично редукує психічне до фізіологічного, тому що заперечує особливу пси-

¹ Саме полеміка з М.Г.Чернишевським та його «школою» стала приводом для написання П.Д.Юркевичем низки статей, що трактують проблеми сучасної йому психології, утім всі вони виходять далеко за рамки цієї полеміки.

хічну причинність. Говорячи про детермінацію людської поведінки, він пише: «*Первісна причина* всякого вчинку лежить завжди в зовнішньому почуттєвому збудженні...». Чи в іншому місці: «*Перша причина* всякої людської дії лежить поза нею» [4, с. 157, 174]. Йдеться, як бачимо, про однозначний і безсумнівний пріоритет зовнішніх детермінант поведінки над внутрішніми. Причина активності, її «пусковий механізм» завжди, за Сеченовим, лежить поза людиною.

Таке заперечення можливості первинної, внутрішньої людської активності, таке абсолютно зовнішнє розуміння всіх її причин зовсім не змінює свого характеру з висуванням «положення про центральне гальмування» (як це сьогодні прийнято вважати), яке, затримуючи рухову відповідь, дає змогу, нібито, «трансформувати зовнішню дію чи відношення у внутрішнє» (за принципом інтеріоризації). Скільки б ми не затримували внутрішню відповідь, вона все одно за своєю причиною залишається зовнішньо детермінованою, якщо вважати, що первісних внутрішніх детермінацій в неї немає.

Зовнішнє і «приховане» зовнішнє (тобто затримане у внутрішньому) визначають, таким чином, свідомість і поведінку, за Сеченовим. Здатність до протистояння зовнішнім впливам за допомогою механізму «центрального гальмування» (в який сьогодні довільно привноситься моральний відтінок аж до здатності обстоювати вищі моральні принципи [5, с. 106]) є не чим іншим, як затриманою реактивністю (за принципом біологічної адаптації).

Подібне непорозуміння виявляється яскравою ілюстрацією обмеженості природничо-наукового підходу і неприпустимості некритичного поширення його принципів та положень на духовно-моральну сферу буття людини. Небезпеку такого «поширення» для розуміння й існування «особистості» добре розумів уже К.Д.Кавелін - вчений - опонент і критик І.М.Сеченова.

Яке ж справжнє місце й роль людини у фізіологічній психології І.М.Сеченова, засновника природничо-наукового підходу і розробника його основних ліній? На жаль, людині тут як духовно самостійній сутності місця немає. Вона може бути лише агентом наявних зовнішніх причин, лише посередницькою ланкою в тотальному умовно-рефлекторному бутті. Ланкою, що, за визначенням, не володіє особливою, своєрідною і самоактивною внутрішньою дійсністю, тією дійсністю, яка безпосередньо вказує людині на реальність її буття і яку ми називаємо глибинною особистістю, глибинним «я».

¹ Саме книгою К.Д.Кавеліна «Завдання психології» була започаткована полеміка на відповідну тему.

Такою є фізіологічна «альтернатива» глибинно-онтологічному підходу до особистості. Альтернатива ця, що вбачала в особистості лише узагальнююче поняття для низки почуттєвих відчужень, лише нікчемний «теоретичний додаток» (Сеченов) до почуттєвої людини, стала прихованою основою матеріалістично-номіналістичних учень про особистість і в радянській психології.

Тому наші історичні констатації не можуть залишатися лише історичними, а повинні привернути нашу увагу до серйозного перегляду теоретичного підґрунтя існуючих нині психологічних теорій особистості, побудованих на «метафізичній» базі «антропологічного принципу» й детерміністській основі фізіологічної психології.

На завершення - віддаючи належне І.М.Сеченову як ученому (який зробив багато конкретних відкриттів у фізіології і запропонував нові рішення в психофізіології), - не можна не підкреслити, що загальнокультурні омани його часу цілком позначилися на його творах. Беззастережний культ наукового знання, прагнення замінити метафізику наукою і «вирішувати метафізичні завдання фізичними засобами» чи навіть, як писав про це Г.Г.Шпет, - «обігнати саму метафізику, але при цьому залишатися наукою» ... - все це наклало далеко не такий уже «невинний» (як дехто і зараз вважає)¹ відбиток на всю подальшу долю вітчизняної науки і культури.

Сьогодні, коли, як здається, сцієнтистська «віра» і означені вище «метафізичні» претензії відходять у минуле, можна інакше поглянути і на ту поширену думку, що Київський університет завжди, «з часів П.Д.Юркевича, був центром консолідації протидіючих природничо-наукевій психології сил» [6; т. 1, с. 205]. Воістину, Київський університет - і ширше «Київська школа» - ніколи не протистояв природничо-науковому підходу як такому (це було б несерйозно). Але він завжди протистояв гордовитим претензіям цього підходу бути «метафізикою без метафізики», його прагненню за допомогою редукціонізму знайти і утвердити шукану «психофізичну єдність», він завжди протистояв раціоналістичному схематизмові в мисленні та імперсоналістичним тенденціям у філософії і психології.

¹ Як відомо, російський радикалізм 60-х рр. ХІХ століття великою мірою ґрунтувався на натуралістичній психології свого часу. Про зміну «засобів бачення» та «атрофію духовного зору, духовного почування, духовного сприйняття», яка була внесена цим рухом у подальший культурний розвиток, дуже яскраво писав В.В.Розанов [7, с. 390-400]. Можна пригадати й ідкі зауваження Дм.Чижевського стосовно примітивності та обмеженості й водночас самовдоволеної агресивності натуралістичної «філософії» 60-х років [8, с. 280-296].

Резюме

В статье предложена неэциентистская точка зрения для выяснения генезиса идеи личности в отечественной психологии. В качестве оппонирующих рассмотрены глубинно-онтологическая концепция личности П.Д.Юркевича и физиолого-редукционистский подход натуралистической психологии.

Summary

In the article the author proposes his non-scientistic viewpoint to explain the genesis of the concept of a personality in the native psychology. The depth-ontological concept of a personality by Prof. P. D. Yurkevych and the physiological-reductionistic approach of the naturalistic psychology are considered as the opponents.

Література

1. Зеньковский В.В. История русской философии: В 2-х т. - Ленинград: Это, 1991. - Т. 2. - 280 с.
2. Юркевич П.Д. Философ. произвед. - М.: Правда, 1990. - 670 с.
3. Шпет Г.Г. Философское наследие П.Д.Юркевича // Юркевич П.Д. Философ. произвед. - М.: Правда, 1990. - С. 578-638.
4. Сеченов И.М. Избр. философ, и психол. произв. - М., 1947. - 647 с.
5. Марцинковская Т.Д., Ярошевский М.Г. 50 выдающихся психологов мира: Учеб. пособие для студентов. - М.: Международная педагогическая академия, 1995. - 193 с.
6. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. История и теория психологии: В 2-х т. - Ростов-на-Дону, 1996. - 415 с.
7. Розанов В.В. Между Азефом и «Вехами» // Вехи: Pro et contra /Сост., вступ. ст., примеч. Д.В.Сапов. - СПб: РХГИ, 1998. - 856 с. - (Русский путь).
8. Чижевский Д.И. Гегель в России // Русская философия (конец XIX - середина XX века): Антология. - М.: Книжная палата, 1996. - Вып. 3. - 324 с.